

Lezing door dr. Hendrik Breuls

Dr. Hendrik Breuls heeft gewerkt als taaldocent (Engels, Frans, Duits en Nederlands) en geeft tegenwoordig les aan het talencentrum van de Technische Universität Dresden. Hij schreef zijn master thesis over Maarten Maartens, *Author in Double Exile. The Literary Appreciation of Maarten Maartens* (Universiteit Regensburg, 1985) en promoveerde op Maartens aan de Technische Universität Dresden met het proefschrift *A Comparative Evaluation of Selected Prose by Maarten Maartens*, in december 2004.

Goedenmiddag Dames en Heren! Graag zou ik willen beginnen met een persoonlijke opmerking: Het is een groot genoegen mij opnieuw bezig te houden met een van de auteurs die in mijn jongere jaren een wezenlijke invloed op mij hebben uitgeoefend en die bleek van duurzame aard te zijn, ook al is het niet eenvoudig te zeggen waar precies en in welke mate. Bij het herlezen van Maartens heb ik echter al snel gemerkt, dat de zwaartepunten voor mij nu anders liggen dan meer dan dertig jaar geleden, toen ik voor het eerst kennis met hem maakte. In het begin waren het vooral cosmopolitische aspecten van zijn biografie die mij boeiden en waarin ik bepaalde eigenschappen van mijzelf – met gebiedende afstand natuurlijk – meende te herkennen. Ook was ik al snel gefascineerd van zijn nuchtere kijk op de mensen, die door zijn verwoording van alle rangen en standen van de maatschappij – niet alleen die waarvan hij deel uitmaakte - heenschijnt. Dat geldt overal waar hij zijn principe trouw blijft, mensen in hun doen en laten nauwlettend te observeren.

Nu had ik bij het herlezen vooral mijn oogmerk gelegd op de manier waarmee hij vrouwen, laten we zeggen, onder de loep neemt. In principe kunnen alle figuren bij Maartens, mannen zowel als vrouwen, zichzelf ontwikkelen en voor hun eigen zicht op de dingen als het ware begrip, zo niet sympathie, bij de lezer oogsten. Dit geldt bij Maartens in het bijzonder voor vrouwen die - zij het nòg zo gering - van de negentiende eeuwse normen afwijken, omdat ze zich niet zonder meer in hun lot willen schikken. Daardoor kunnen lezers, ook al hebben ze de meest onderscheidelijke morele opvattingen, daar iets mee.

Aansluitend bij Anna Christina's beschouwingen "feminisme avant la lettre?" wil ik een aantal punten aanspreken, die dan, naar ik hoop, ook in onze volgende discussie aan bod komen. Allereerst enkele opmerkingen over de romans, te beginnen met een boek waarin de hoofdpersoon nou juist nièt een vrouw is, maar waar in de loop van het verhaal een vrouw een stéeds belangrijkere plaats gaat innemen. Het gaat om Maartens' vierde –relatief vroeg in zijn oeuvre– om de satirische roman "A Question of Taste", [1891] : een kwestie van smaak dus, een boek dat, lijkt mij, nooit de verdiende aandacht heeft gekregen. In deze, vergelijkingswijze korte roman, ontbreekt een centraal kenmerk dat in vrijwel alle andere romans voorkomt, namelijk dat idealisme en realisme proberen elkaar de loef af te steken.

Dit op romantische wijze - misschien af en toe, soms wat melodramatisch, maar nooit afglijdend in het sentimentele. Daar was de Hollander Maartens véel te pragmatisch voor. In *A Question of Taste* lijken de personen volledig voor zichzelf te spreken en geheel te handelen naar hun eigen opvattingen. Het is misschien wel de enige roman waar dit zo is. De verteller moraliseert welliswaar, en soms venijnig ook, maar niet als een instantie die personen beoordeelt, laat staan veroordeelt, ook niet in bepaalde passages die Maartens klaarblijkelijk toendertijd niet in dank werden afgenomen.

Wat het leeuwendeel van de romans betreft, zo lijkt in ieder geval duidelijk: dáár waar het gaat het om bepaalde centrale thema's, zoals overspel, lijken ze in zoverre achterhaald, als de morele dilemma's die er ontstaan, voor de huidige lezer in onze gesecculariseerde wereld van veel geringer gewicht lijken te zijn dan honderd jaar geleden. Moge dan het persoonlijk verdriet dat met een dergelijk gebeuren meestal gepaard gaat, aan intensiteit in vergelijking met een eeuw geleden niets aan kracht hebben ingeboet, de maatschappelijke verachting die er toendertijd mee was verbonden, is nu nagenoeg verdwenen.

My Lady Nobody [1895] biedt een variant van *het* centrale thema van feitelijk alle romans, de *rites de passage* van de hoofdfiguur van de geborgenheid van de binnenwereld van jeugd en adolescentie tot de harde buitenwereld van de werkelijkheid. Maar er is méer: niet alleen is een vróuw de hoofdpersoon, óók streeft ze naar erkenning, emancipatie en onafhankelijkheid. Uiteindelijk echter gaat het haar erom, zichzelf te ontdekken en daardoor geheel haar eigen weg te kunnen gaan. Eigenlijk gaat het bij Maartens hoofdzakenlijk daarom: om vrouwen op zoek naar zichzelf. Zij domineren meestal de scene, zijn als het ware de dynamo achter het gebeuren, en vaak zien we de dingen voornamelijk vanuit hun perspectief. In *My Lady Nobody* ontwikkelt Ursula, de hoofdfiguur, sympathie jegens Harriet, een van de andere vrouwenkarakters in het boek. Ze beseft, dat een diepe solidariteit tussen vrouwen bitter nodig is in de strijd tegen de heerschappij van de bevoorrechten, lees voorál, de mannenwereld. Aan het einde zien we, in een dramatisch uiterst realistische scene (een van de specialiteiten van Maartens) hoe Ursula tenslotte deze strijd voor zich beslecht.

Vanaf *My Lady Nobody* wordt eveneens de speciale band tussen een vader en zijn dochter een van de regelmatig terugkerende thema's. Ursula's vader is van beslissende invloed op haar weg naar emancipatie. Hij was altijd al de enige man in haar leven geweest, die ze volledig kon vertrouwen en op wie ze onder alle omstandigheden kon rekenen. Het was immers voornamelijk de manier waarop zij werd opgevoed, die resulteerde in een sensibiliteit die zich toonde in de vele aspecten van haar persoonlijkheid, een sensibiliteit voortvloeiend uit een diepe emotionaliteit, die altijd voldoende aandacht kreeg en zo verder werd gestimuleerd,

gepaard gaande met een intrinsiek en absoluut streven naar rechtvaardigheid. Dit verklaart het vaak assertieve optreden van de vrouwenfiguren, en dat is van meet af aan te merken, zowel in het kordaat taalgebruik alsook in het onberispelijk gedrag dat alle vrouwelijke hoofdfiguren gemeenschappelijk hebben. Kortom: een aangeboren aversie tegen alles wat gekunsteld en onrechtvaardig is.

Vele van de vrouwelijke figuren bij Maartens herinneren aan de onschuld en de spontaniteit van een kind, totdat de ervaring hun anders leert. Het kan natuurlijk lang duren voordat dit gebeurt, alnaargelang het bestaan dat ze leiden hen van de buitenwereld afschermt of niet. Initiatie bij Maartens wil zeggen: inwijding in de ware aard van de *conditio humanae*, van de mens in zijn omstandigheden, van de dingen zoals ze zijn. De protagonist wordt zich bewust van de grenzen van zijn eigen sociale omstandigheden, van de voordelen als ook de nadelen die daaruit voortvloeien. Het daartegen in opstand komen is vaak het logische resultaat.

Trouwens, overspel als thema maakt duidelijk een ontwikkeling bij Maartens door, die niet persé zo expliciet bij andere auteurs van die tijd voorkomt. Terwijl we in een andere vroege roman - *An Old Maid's Love*-[1891] - in het duister tasten wat betreft de mate van intimiteit van de affaire van Arnout (het neefje van de heldin) met een Franse society dame, heeft men als lezer toch de indruk dat dit door de schrijver nog als een zonde wordt gezien. Ontucht, slechts geïmpliceerd in *An Old Maid's Love*, wordt expliciet mannelijk overspel in *Dorothea*, om dan tenslotte hoofdthema te worden als vrouwelijk overspel in Maartens laatste gepubliceerde roman *Eve, or Paradise Regained*. [1912]

In *Eve* staan we opnieuw voor de vraag of het idealisme van de auteur hem parten speelt, of dat we eens te meer getuige mogen zijn van zijn diepe kennis van de verschillen tussen man en vrouw. In deze roman gaat het echter om véél meer dan overspel. Met dat probleem is nu kennelijk genoeg geschermt. Het gaat hier om de hoedanigheid van de huwelijkse staat zelf. Het lijkt erop alsof de auteur zoekt naar een weg om de vinger op de wonde plek te leggen: in zijn boeken strookt het huwelijk niet bepaald met de sexuele natuur van de mens. Psychische en emotionele problemen kunnen ertoe leiden, dat de aan banden gelegde sexuele neigingen zich een uitweg als compensatie, in de vorm van overspel, zoeken. Misschien was dat in Maartens' tijd nog niet zo, nù echter worden de meesten van ons zich vroeg of laat daarvan bewust. De inherente gebreken van de huwelijkse staat schijnen van het begin af aan op hun kans te wachten, de kop op te steken. In zijn uiteindelijke - welhaast onvermijdelijke - consequentie is het de nederlaag van de instantie van het huwelijk, met overspel als onvermijdelijk gevolg.

"Eindeloos lang, helaas" noemde Wim Zaal de romans van Maartens. Daarmee is echter niet alles gezegd: het is de stijl die een heel ander verhaal vertelt. En de stijl maakt het voor de lezer van vandaag toegankelijk en aantrekkelijk, Maartens te lezen. Zoals Anna Christina zei, kan het een probleem van de literatuur van vroeger zijn, dat er door de gebruikte taal teveel afstand ontstaat. Er zijn teveel lagen waar de lezer doorheen moet ploegen voordat hij bij een - als het ware tijdloze- dimensie beland. Met Maarten Maartens hebben we, althans wat de stijl betreft, dit probleem niet. Een andere criticus schreef, "you cannot read them [hij bedoelde de romans] for the style only". Het is inderdaad een stijl die in het algemeen getuigd van Hollandse soberheid en "matter-of-factness". Mogelijk dat de stijl voor de criticus van toen te karig was. Toendertijd was de wereld van de bourgeoisie immers in alle mogelijke opzichten van veel plüsches voorzien, niet alleen wat de literaire stijl betreft. Met deze gedachten in het achterhoofd: wat geldt voor de romans, geldt in véel sterkere mate voor de korte verhalen. Hier raken niet meerdere rode draden in verwarring, om een metafoor van mijn geliefde leraar Nederlands op het atheneum te gebruiken. De stijl van de dialogen lijkt zeker niet minder modern dan de manier waarop ze praten in –bijvoorbeeld- de momenteel zeer populäre dramatische Engelse TV serie "Downton Abbey". Daar zijn echter meerdere rode draden, die dan zeker niet de kleuren van de fantastische decors verflensen, maar wèl die van het dramatisch gebeuren. Gepaard met deze moderne stijl vinden we in de korte verhalen van Maartens alle mogelijke facetten van de ervaringen van vrouwen en alle mogelijke gevolgen daarvan op hun zielsbeleven en hun levensvoering. Dit gebeurt dus, juist ook door de stijl, met een –ik zou bijna zeggen Hollandse- vanzelfsprekendheid die, op de keper beschouwd, niet persé zo vanzelfsprekend te vinden is bij de vele auteurs, al dan niet beroemd, al dan niet tijdgenoten van Maartens aan het einde van de 19e eeuw.

Tot slot wil ik een greep te doen uit een van de verhalenbundels waarin uitsluitend vrouwen de hoofdrol spelen: *Some Women I have Known* [1901]: In *Some Women* biedt "Little Mary", dat men als ondertitel "de gekleinere zus" zou kunnen noemen, een verrassend mengsel van zelfopoffering en wraak. Het lijkt erop alsof Mary zichzelf opoffert voor het geluk van haar zus, die hoopt te kunnen trouwen met de man die het eigenlijk op Mary had afgezien. Dat is echter maar de halve waarheid: ook haar zus moet voor haar daden boeten. Ook als het vaak lijkt alsof uiteindelijk in al deze verhalen de zelfopoffering van de betreffende vrouwelijke hoofdfiguur de doorslag geeft, gebeurt dit niet zonder dat er met gelijke munt terugbetaald wordt, en dat niet in manieristische Engelse zinnen -maar in Hollandse, die spijkers-met-koppen slaan.

In het verhaal "John", gaat het om de vanzelfsprekende en weergaloos tijdloze boodschap, dat karakter een kwestie is van moed, creativiteit en individualiteit, dat elk mens, onafhankelijk van rang, stand of intelligentie, zichzelf kan verwezenlijken en niet alleen het recht daartoe heeft maar, sterker nog, dat de zin van zijn bestaan juist schuilt in het begaan van die weg. Daar hoort ook bij dat de vrouwelijke hoofdfiguur haar succes bezegelt door met haar vroegere concurrent in het huwelijk te treden, ook al is dit tevens de stap die nog maatschappelijk noodzakelijk was om ook de erbij horende sociale erkenning te oogsten.

Een ander voorbeeld van een positief relaas, in emancipatorische zin, is "Madame de Liancourt": Opgebouwd voor een groot gedeelte uit soepele en kernachtige dialogen, is dit een scherpe kritiek op het sociale gedrag dat werd verwacht van vrouwen van stand zoals Madame de Liancourt. Het wordt al snel duidelijk dat haar man feitelijk veel méér het slachtoffer is van de sociale conventies dan zijn intelligente vrouw. In zijn blinde ambitie binnen bepaalde kringen iets voor te stellen is hij er niet toe in staat de unieke kwaliteiten van zijn vrouw te erkennen en te begrijpen, welke opoffering het voor haar zou betekenen zich te schikken in het lot van een society dame.

In het verhaal "Annette de Viroflay" lijkt het, zoals dat ook vaker voorkomt, also de verteller een familielid, of op z'n minst een intieme vriend van de familie is, die van heel véel op de hoogte is, en die geen reden heeft om niet de waarheid te zeggen. Hij weet echter niet alles. Het past weer geheel in onze tijd dat zijn relaas slechts één variant is van de verschillende mogelijkheden, die zich afgespeeld kunnen hebben. Zo blijkt bijvoorbeeld pas helemaal aan het einde dat Annette wel dégelijk in staat is, haar man van zijn speelzucht te verlossen, en wel door een kleine intrige op te zetten. Ze pretendeert zèlf het geld over de balk te gooien. Op die manier is ze bepaald niet alleen maar het naive kind, zoals haar man haar hardnekkig wil blijven zien. Ze is een sterke vrouw, die middels haar kordate handelen in staat is, de toekomst van haar familie zeker te stellen.

Alle categorieën van vrouwen, van de "angel in the house" aan de ene kant, zoals hierboven gekenschetst, tot aan de "fallen woman" - in Maartens' zin - aan de andere kant zijn in zijn werk te vinden. Een voorbeeld van die laatste is Eve, in de gelijknamige roman.

Men dient altijd te bedenken, dat beide polen, de engel en de fallen woman bewust extremen zijn, die zò in het leven niet bestaan, ook niet in de goede literatuur ten tijde van Maarten Maartens. Dus kunnen we ons afvragen wat de vrouwen in de verhalen doen, hoe het beschreven wordt, en of we begrip voor hun handelen hebben. We mogen daarbij niet vergeten dat Maartens' stijl van beschrijving ertoe bijdraagt, dat het door de lezer als vanzelfsprekend wordt ervaren dat vrouwen voor hun rechten opkomen. Dit besef draagt in

niet geringe mate bij tot het leesplezier. Zijn vrouwenfiguren passeren de revue, van de engel tot de fallen woman: ook al geeft hij de voorkeur aan de ideale vrouw, hij neemt ze allen serieus in hun streven naar zelfstandigheid.